

УДК 140.8:342.1

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.55>

МАРК ТУЛІЙ ЦІЦЕРОН: ДЕЯКІ ШТРИХИ ДО ПОНЯТТЯ ДЕРЖАВИ

Олександр Суліменко

*Поліський національний університет,
факультет права, публічного управління та національної безпеки,
кафедра суспільних наук
Бульвар Старий, 7, 10008, м. Житомир, Україна*

В статті розглянуто проблему держави в тлумаченні видатного громадянина Давнього Риму, політика, оратора, державного діяча, філософа, політичного мислителя Марка Тулія Ціцерона. Аналіз виконаний на прикладі його відомої праці «Про державу». Простежена методологія автора у побудові теоретичної конструкції держави як найважливішого органу управління спільною діяльністю людей на певній території. Зокрема, наводиться твердження Ціцерона щодо питання про органічний взаємозв'язок людської природи і держави як справи народу. А саме, держава тлумачиться давньоримським мислителем та політиком як логічне продовження людської природи, в якому найкращі чесноти людини з необхідністю отримують свою практичну реалізацію в державних, громадських справах для досягнення головної мети спільного життя людей – блага народу. Акцентується увага на безумовній впевненості Ціцерона в тому, що природа обдарувала людський рід таким великим прагненням чинити добро і такою великою схильністю служити спільному добробуту, що ця сила переважила всі принади насолоди і дозвілля. І саме це дозволяє давньоримському мислителю уявляти державу у якості безумовного блага для будь-якої людської спільноти.

Послідовно висвітлюються основні форми державного правління – царська, аристократична (влада оптиматів) і демократична, запропоновані вченим як найбільш поширені в історії. Розкриваються переваги та недоліки кожної з них. Наводиться обґрунтування давньоримського мислителя про те, що жодна з аналізованих ним форм державного правління не може вважатися ідеальною, оскільки не в змозі забезпечувати найвище благо народу. Підкреслюється висновок Ціцерона про те, що найкращою формою державного правління є четверта – змішана. Висвітлюються основні її переваги.

Сформульований авторський висновок про те, що концепція держави Ціцерона є результатом не лише інтелектуальних роздумів вченого, але й тих історичних умов поступового занепаду республіканської форми державного правління, які припали на життя і діяльність Марка Тулія Ціцерона.

Ключові слова: Марк Тулій Ціцерон, людська природа, людські чесноти, держава, благо народу, царська держава, аристократична держава (влада оптиматів), демократична держава, змішана держава.

Тема держави, її походження та сутності є, як відомо, такою ж давньою, як і сама держава. Оскільки ж держава у якості особливого органу управління спільним життям людей на певній території з'явилася в історії людської цивілізації з незапам'ятних часів, то можна стверджувати, що в певному розумінні тема держави є вічною. Ця теза буде справедливою незалежно від того, що сама держава як інституція в своєму розвитку пройшла низку перетворень і в наш час виглядає фактично єдиною легітимною формою організованої життєдіяльності практично усіх народів світу, за винятком, можливо, деяких віддалених від цивілізації острівних поселень людей. Ця теза буде справедливою і в тому випадку, коли ми врахуємо той факт, що протягом історії величезна кількість державних утворень руйнувалася внаслідок різних причин, а на їхньому місці поставали нові державні конструкції, які об'єднували вже інші території, з іншою кількістю людей, з іншими природними

ресурсами, з іншими народами, іншими їхніми економічними особливостями, побутом, духовними засадами, ментальністю. При усіх цих змінах держави поставали в незмінному своєму головному призначенні: бути єдиним і універсальним способом організованого за певними правилами життя людей.

Вищесказане дає можливість пояснити ту величезну кількість тлумачень держави, які ми спостерігаємо протягом усієї історії. При цьому слід відмітити, що така мозаїка різноманітного пояснення феномену держави посилюється тим, що сама держава як інституція з розвитком історії ускладнюється в своїй структурі, функціях, особливостях діяльності в різних історичних умовах тощо. Ось чому і в наш час темі держави присвячується багато наукових досліджень. Так само як і звертання до минулих авторитетів у розробці цієї проблематики. Одним з таких, безумовно, є видатний громадянин Давнього Риму, політик, оратор, державний діяч, філософ, політичний мислитель Марк Тулій Ціцерон (106 р. до н. е. – 43 р. до н. е.).

Важливо зазначити, що життя і діяльність Ціцерона, в тому числі і створення ним трактату «Про державу» (54–52 рр. до н.е.) припав на той час, коли державний устрій Римської держави, як зазначає Бертран Рассел у своїй книзі «Історія західної філософії», зазнав важливих змін. Ще раніше Рим перейшов від царської форми правління до аристократичної республіки, до якої поступово долучився демократичний елемент. Саме така політична система влаштувала римських як політиків, так і інтелектуалів, включаючи Ціцерона. Вони вважали її ідеальним сполученням монархічних, аристократичних і демократичних елементів [1, с. 237]. Однак з часом, внаслідок низки вагомих причин, зокрема великих завоювань, стійкість республіканського ладу суттєво знизилась. На час життя припадає її розквіт, коли була прийнята конституція, що передбачала систему правління з щорічними виборами магістратів та різних представницьких зборів, пройшов давно, а римське суспільство роздирали такі суперечності, які республіканське управління уже не в змозі було подолати. До краю загострилися конфлікти між верхами та низами, що виразилось в протиборстві оптиматів і популарів, їх ідеологічних представників. Внаслідок таких процесів вже в середині I століття до нашої ери був створений I Тріумвірат (Цезар, Помпей, Красс) як шлях до вирішення суспільних негараздів, який закінчився диктатурою Ю. Цезаря, а потім його вбивством. Невдовзі був створений II Тріумвірат (Октавіан, Марк Антоній, М. Лепід), який роздирали такі самі конфлікти, як і перший тріумвірат, внаслідок чого переможцем вийшов Октавіан і в 31 році до нашої ери оголосив себе єдиним правителем Риму. На цьому Римська республіканська форма правління в історії Давнього Риму завершилася. Палкий прихильник республіки, Ціцерон все робив для того, щоб відвернути її розпад. Ось чому його теорія держави фактично вплетена в події того часу, а її смисломось подібний до ситуації з Платоном, який також чинив опір непохитному ходу історії, але в умовах Давньої Греції.

Автори всесвітньо відомої книги «Історія політичної думки» Джордж Г. Себайн і Томас Л. Торсон, описуючи основні заслуги Ціцерона, зазначають, що «політична думка Ціцерона не вражає своєю оригінальністю: як він сам визнає, його книжки – відверта компіляція» [2, с. 165]. Незважаючи на таку оцінку, варто зазначити, що свою теорію держави Ціцерон починає методологічно правильно. А саме, він виходить з головної характеристики людини як суспільної істоти. В першій книзі праці «Про державу» словами Сціпіона він пише: «Отож держава є власністю народу, а народ не будь-яке зібрання людей, що якимось чином згуртувалися, а зібрання багатьох людей, пов'язаних між собою згодою в питаннях права та спільністю інтересів. Першою причиною для такого зібрання людей є не стільки їхня слабкість, скільки вроджена, так би мовити, потреба жити разом.

Бо людина не схильна до усамітненого існування і самотнього блукання, але створена для того, щоб навіть при рясоті всього необхідного не [віддалятися від подібних собі]. І щоб сама природа до цього не лише закликала, але також і примушувала» [3, с. 48].

Отже, римський мислитель окреслює ключове джерело виникнення і розвитку такої суспільної інституції як держава. Вона не є чимось випадковим в історії людства, держава – закономірне явище людського існування. Бо за своєю природою людина – це істота соціальна і саме такий її статус рано чи пізно призводить до необхідності спільного життя, а відповідно і спільних правил в такому житті. Більше того, у своєму поясненні сутності держави Ціцерон прагне не просто поєднати її виникнення та функціонування з людською природою. Він виділяє головні чесноти людини і демонструє їх особливе значення для функціонування держави як суспільного простору з правилами життя, тобто законами. Бо саму державу він і тлумачить як наслідок людської діяльності. «Природа, – підкреслює Ціцерон, – обдарувала людський рід таким великим прагненням чинити добро і такою великою схильністю служити спільному добробуту, що ця сила переважила всі принади насолоди і дозвілля» [3, с. 29]. В своїй праці він наводить приклади людських чеснот, особливо коли говорить про гідних людей. Йдеться і про бажання творити добро, бути чесним і щедрим, поважати людей незалежно від віку і статусу, виявляти справжні людські доблесті, коли потрібно захищати вітчизну тощо. Наприклад, про мужність він висловлюється так: «Мужність має два першорядних прояви: зневага до болю й зневага до смерті» [4, с. 190]. Однак серед усіх чеснот найбільше уваги Ціцерон приділяє таким, як любов до країни, відданість своїй вітчизні і бажання займатися громадськими справами, реалізуючи своє суто людське призначення. «Чини так, як наказує тобі обов'язок людини» [4, с. 341]. Оскільки «Що посієш, те й пожнеш» [4, с. 342]. Цей заклик є реакцією на той занепад цінності громадського життя, яке закономірно супроводжувало поступове руйнування республіканської форми правління Давнього Риму тих часів. Однак Ціцерон не втомлюється нагадувати про цінність великих людських чеснот. Звертаючись до Сціпіона, він говорить: «... подібно до мене, ... дотримуйся і ти справедливості і виконай свій обов'язок: великий стосовно батьків та родичів, а щодо вітчизни – найбільший» [3, с. 144]. І ще: «Власне розуміння доброчесності і пороків – найголовніше. Якщо цього розуміння немає, все стає хитким» [4, с. 381].

Обгрунтувавши природу людини як істоти, Ціцерон логічно підходить до тлумачення держави. Він вважає, що людські чесноти і існують для того, щоб їх використовувати в практиці. В іншому разі вони не мають жодної ціни і втрачають будь-який смисл. На початку першої книги трактату «Про державу» він зазначає: «Однак недостатньо мати в собі чесноти, немов якусь науку, якщо не почнеш їх уживати. Бо всяка наука, якщо її не вживати, може триматися на самому її знанні. Чесноти ж призначені цілком, щоб ними користуватися, а їхнє найважливіше призначення – керувати державою і вершити на ділі, а не на словах усе те, про що дехто торочить у своїх закутках». [3, с. 29–30]. Таким чином, найвище і найблагородніше застосування людиною своїх чеснот, на переконання Ціцерона, полягає в тому, щоб вони служили спільній справі, а такою справою і є держава. Саме в цьому контексті варто розуміти коментар Дж. Себайна і Т. Торсона про політичні погляди Ціцерона, який вони подають у своїй книзі «Історія політичної думки»: «Для розуміння Ціцерона і його історичної значимості, – зазначають вони, – слід ретельно розрізняти найближчі завдання, заради яких він писав, і той вплив, що справляли його ідеї впродовж віків. Цей вплив виявився дуже міцним, але його плани зазнали цілковитого провалу; можна припустити, що вже на той час вони стали анахронізмом. У моральній площині метою його творів було піднести традиційні римські чесноти – громадську діяльність та

державну службу, наповнивши їх глибшим змістом і гармонією за рахунок ледь помітного колориту грецької філософії» [2, с. 165]. Очевидно, що таким чином, тобто через органічний взаємозв'язок ефективного використання людських якостей на користь держави римський мислитель настійливо прагнув актуалізувати питання громадянських чеснот людини. Оскільки ж держава є наслідком людської природи і практичним втіленням чеснот народу, то саме становище останнього має бути критерієм справжнього функціонування держави як суспільної інституції. «...Якщо народ зберігає свої права, то, ... це найкращий стан, сама свобода, саме благоденство, бо він – пан над законами, над правосуддям, над справами війни і миру, над союзними угодами, над правами кожного громадянина й над його майном... Тільки такий лад і називається з повним правом державою, тобто справою народу» [3, с. 52–53]. Тому лише в такій державі, де влада народу найбільша, може бути свобода [3, с. 52]. Таким чином, як зазначають Дж. Себайн і Т. Торсон, «держава – це моральна спільнота, множина осіб, котрим сумісно належить сама держава і її закон. З цієї причини він (Ціцерон – О. С.) називає державу красивими словами: *res populi* або *res publica* – «справа народу», що практично рівноцінно за своїм значенням первинному вжитку англійського «*commonwealth*» – «співдружність» [2, с. 168]. До цього варто додати, що як зазначає Мирослав Рогович, автор вступної статті до книги Ціцерона «Про державу. Про закони. Про природу богів», трактування народу і держави у Ціцерона є фактично тотожним. Адже держава (*res publica*) – це не що інше, як «справа народу» (*res populi*) [5, с. 9].

Тлумачення Ціцероном понять держави і народу як ідентичних фактично означає, що держава будується на моральних засадах. Адже людська спільнота в процесі такого будівництва держави та її ефективного управління своїми справами опредметнює найвищі власні чесноти кожного її члена: любов і відданість вітчизні, чесність і справедливість, переслідування цілей найвищого блага тощо. Оскільки держава за визначенням належить усім громадянам і створюється для того, щоб забезпечити своїх членів перевагами взаємодопомоги і справедливості врядування. Ось чому сила держави постає з колективної сили народу і переслідує єдину ціль: щоб благо народу було найвищим законом. А це можливо лише тоді, коли сама влада і її закони незмінно підвладні Божому закону, що є вираженням здорового глузду.

Обґрунтувавши основні принципові засади держави, Ціцерон далі звертається до питання про те, якою ж має бути ідеальна держава як спільна справа народу. Для цього він спочатку формулює методологію пошуку такої форми держави. «Отож всякий народ, – зазначає Ціцерон, – що являє собою таке об'єднання багатьох людей, яке я описав, всяка громадянська община, що є народним установленням, всяка держава, яка, як я сказав, є народним набутком, повинні, щоб бути довговічними, управлятися, так би мовити, радою, а ця рада повинна виходити передусім з тієї причини, яка породила громадянську общину. Далі, владу слід доручити або одній людині, або кільком обраним, або ж правління повинен брати на себе гурт людей, тобто всі громадяни. І ось, коли верховна влада перебуває в руках однієї людини, ми називасмо її царем, а такий державний устрій – царською владою. Коли вона перебуває в руках у виборних, то кажуть, що ця громадянська община управляється волею оптиматів. Народною ж (адже її так і називають) є така община, в якій усе перебуває в руках народу. І кожний з трьох видів держави, якщо тільки зберігається той зв'язок, який уперше міцно об'єднав людей завдяки їхній спільній участі у створенні держави (щоправда, недосконалий і, на мою думку, не найкращий), є стерпним. Хоча один з них може бути кращий за інших. Бо становище і справедливого та мудрого царя, і обраних, тобто перших громадян, і навіть народу (щоправда, останнє менш за все заслуговує схвалення) все ж, якщо тільки цьому не заважають несправедливі вчинки або пристрасті, напевно, може бути цілком міцним» [3, с. 49–50].

Римський мислитель послідовно характеризує усі три названі ним форми державного правління, відзначаючи як переваги кожної з них, так і недоліки. Найперше він звертається до царської форми правління, наділяючи її низкою переваг. Зокрема, йдеться про монолітний характер влади однієї людини (царя), про об'єктивну можливість приймати відповідальні, а головне, послідовні за своїм змістом рішення. Така форма державного правління особливо позитивна в тому випадку, коли правитель відзначається багатьма людськими чеснотами, що відповідають єдиному призначенні держави – ідеї найвищого блага народу. Цей свій висновок Ціцерон формулює так: «А що може бути прекрасніше від становища, коли державою править доблесть? Коли той, хто повеліває іншими, сам не перебуває в рабстві жодної з пристрастей? Коли він перейнявся всім тим, до чого приває і закликає громадян, і не нав'язує народові законів, яким не буде підкорятися сам, але своє власне життя подає своїм співгромадянам як закон? І якби така людина одна могла достатньою мірою досягнути всього, то не було б потреби у великій кількості правителів» [3, с. 55]. Таким чином, римський політичний мислитель формулює ключовий принцип царської, монархічної форми правління: для досягнення найвищого блага народу влада царя обов'язковим чином має бути ґрунтована на його справжніх людських чеснотах, ключовими серед яких мають бути любов до вітчизни, піклування про долю свого народу, чесність, справедливість тощо.

Разом з тим, Ціцерон називає і недоліки царської форми правління. Очевидно, найважливішим серед них є неможливість народу впливати на одноосібні рішення монарха. Особливо тоді, коли ці рішення є неправильними, нерідко прийнятими поспішно, без якісного аналізу їх негативних наслідків і неможливості їх вчасного виправлення. «Але при царській владі, – пише Ціцерон, – всі інші [люди] зовсім усунені від спільного для всіх законодавства і прийняття рішень» [3, с. 50].

Суттєві недоліки царської (монархічної) форми правління рано чи пізно призводять до зміни форми правління взагалі. Констатуючи це факт, Ціцерон у своєму аналізові держави як інституції переходить до характеристики аристократичної держави. «Звичайно, – пише римський вчений, – якби всі спільно були у змозі бачити найкраще і бути згідними стосовно нього, то ніхто не прагнув би мати виборних правителів. Але саме труднощі прийняття рішень і призвели до переходу влади від царя до більшого числа людей, а омана і безтям народу – до її переходу від наговпу до небагатьох. Саме за таких умов, між слабкістю сил однієї людини і безтямом багатьох, оптимати і зайняли середнє становище, що є найпомірнішою формою правління» [3, с. 55]. Головною перевагою правління оптиматів (лат. *optimates*, *optimus* – найкращий), іншими словами, аристократичного правління є та, що, як вважав Ціцерон, оптимати (аристократи) володіють знаннями і честю управляти державою. Об'єктивно, за своїм походженням вони мають ті необхідні для управління державою знання, навички і доблесті, які можуть забезпечити комфортне життя народу. «Коли вони правлять державою, – підкреслює римський вчений, – то, природно, народи розкошують, вільні від усяких клопотів і роздумів, доручивши дбати про свій спокій іншим, які повинні про нього турбуватися і не давати народу приводу думати, що ті байдужі до його інтересів» [3, с. 55].

Важливою перевагою аристократичного правління є й те, що така форма передбачає право народу обирати тих, хто ним має управляти. Ціцерон упевнений в тому, що такий вибір народу буде правильним, а значить і держава буде справедливою «Тому, коли вільний народ вибере людей, щоб довірити їм себе, – а вибере він, якщо тільки піклується про своє благо, лише найкращих людей, – то благо держави, безумовно, буде вручене мудрості найкращих людей – тим більше, що сама природа влаштувала так, що не тільки люди, які

переважають інших доблестю і мудрістю, повинні верховодити над слабкішими, але й ці останні охоче підкоряються першим» [3, с. 54].

Відзначаючи переваги аристократичної форми державного правління на іншими йому відомими, Ціцерон так само називає і недоліки цієї форми, які в реальному управлінні державою можуть призводити до серйозних катаклізмів у суспільстві. «Також і при правління оптиматів, – зазначає він, – народ навряд чи може користуватися свободою, тому що позбавлений будь-якої влади та участі у спільних нарадах» [3, с. 50]. Тобто, народ може обирати, але не має реальної можливості впливати на прийняття рішень як лише завдяки виборам. Ця теза Ціцерона певним чином суперечить його ж впевненості в тому, що народ, обираючи своїх представників і піклуючись про своє благо, обере наймудріших, найкращих. Хоча в іншому місці своєї праці він припускає, що народ може обрати випадкову людину для управління спільною справою. А саме, зазначає: «Якщо держава буде керуватися випадковістю, вона загине так само швидко, як загине судно, якщо біля стерна стане керманіч, призначений за жеребом із числа тих, що пливають на ньому» [3, с. 54].

Завершує римський вчений аналіз форм державного правління демократичною (народною) державою. Її головну особливість і перевагу він вбачає в тому, що в такій державі усі громадяни беруть участь в управлінні спільною, тобто народною справою. З іншого боку, влада народу має низку серйозних недоліків і, насамперед, те, що не усі громадяни компетентні у справах загальносуспільного рівня. А значить така держава не в змозі приймати виважені, правильні, в цілому адекватні рішення, реалізація яких забезпечувала головне призначення держави – благо народу. З цього приводу Ціцерон пише: «А коли все вершиться з волі народу, то хоч би якою справедливою та помірною була [влада], сама рівність ця все ж несправедлива, тому що при ній нема щаблів [у суспільному становищі]» [3, с. 50]. Відсутність соціального розшарування римський вчений оцінює негативно, що, в принципі, є правильним, оскільки така рівність не створює можливостей соціальної мобільності, можливості людини зростати кар'єрно, вдосконалюючи свої чесноти. Своє більш негативне, ніж позитивне ставлення до народної (демократичної) форми державного правління Ціцерон доводить фактами з історії. Наприклад, коли він згадує про давню афінську демократію, то пише так: «Чого варте повновладдя атенського народу, коли воно перетворилося на шаленство та сваволю натовпу, виявилось згубним, ... [показали наступні події]» [3, с. 51].

Здійснивши аналіз трьох найбільш поширених форм державного правління, Ціцерон робить висновок про те, що жодна з них не є ідеальною. «Тому я і вважаю, – зазначає він, – що заслуговує найбільшого схвалення, так би мовити, четвертий вид державного ладу, оскільки він утворений шляхом поєднання трьох видів, названих мною раніше» [3, с. 52]. Це, за думкою римського мислителя, має бути змішана держава, яка, вбирає в себе найкращі риси як царської, так і аристократичної, так і демократичної. Така держава характеризується сильною і монолітною центральною владою, яку успадковує від царської; вона володіє достатньою компетентністю у прийнятті рішень, що забезпечується наявністю в центральній владі і на місцях оптиматів (аристократів), які мають необхідні для управління знання і доблесті; вона характеризується широкою підтримкою народу, є стійкою і стабільною у своєму розвитку. Така держава, за переконанням Ціцерона, сильна ще й тим, що створює засади суспільної мобільності, розвиває соціальні ліфти. «А серед вільного народу, – пише римський вчений, – як, наприклад, родосці або атенці, нема громадянина, який сам не міг би зайняти становища, яке він надає іншим» [3, с. 52]. Варто сказати і про те, що вибір Ціцероном змішаної форми державного правління зумовлювався ще й тими суспільними негараздами, які супроводжували останні десятиліття республіканського

правління в Римі. Ця обставина, як і теоретичні роздуми привели Ціцерона до висновку про необхідність примирення оптиматів та популарів і таким чином позбавити римську державу цього поділу, який, на його переконання, заважає її розвитку. Як зазначається у статті про Ціцерона (Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. Київ: Дух і Літера, 2000), «упродовж свого консульства, а може, ще раніше, він сформулював доктрину про те, що ключем до порятунку римської держави є згода між різними верствами. Ця ідея була, безперечно, правильною, але навряд чи вона могла слугувати програмою політичної діяльності» [6, с. 446].

Підіб'ємо короткі висновки. Зазначимо, насамперед, що політична доктрина Ціцерона про державу, її основні форми та про змішану державу як ідеальну форму державного правління має, як видається, не тільки суто теоретичні корені. Тут важливо акцентувати увагу на тому, що Ціцерон належить до числа мислителів та політичних діячів, чия теоретична спадщина особливо органічно пов'язана з тією епохою, в якій вони проживали. На політичній спадщині римського мислителя це позначилось особливим чином. Вище було згадано про ті суспільні трансформації, в умовах яких жив і творив Ціцерон. Саме руйнування основ республіканського правління в Давньому Римі і відчайдушне бажання зупинити ці процеси привели римського вченого до ідеї змішаної форми державного правління як найкращого виходу у подоланні тих проблем суспільного життя римлян, які супроводжували поступовий розпад Римської республіки. І в цьому плані доля його наукової спадщини певним чином нагадує долю великого Платона, який жив і творив в умовах глибоких суспільних трансформацій давньогрецького соціуму.

І все ж, незалежно від того, якою мірою Ціцерону вдалося привернути увагу римського суспільства до своїх політичних поглядів, його теоретична спадщина і до сьогодні є вельми актуальною. Особливо тими його висновками, які стосуються людських чеснот, їх практичного використання в політичних процесах на благо суспільства. Актуальними є висновки Ціцерона про державу як орган управління суспільством і для сучасного українського суспільства.

Список використаної літератури

1. Рассел, Бертран. Історія західної філософії / Пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Тарашука. Київ: Основи, 1995. 759 с.
2. Себайн Джордж Г., Торсон Томас Л. Історія політичної думки / Пер. з англ. Київ: Основи, 1997. 838 с.
3. Ціцерон, Марк Тулій. Про державу. Ціцерон, Марк Тулій. Про державу; Про закони; Про природу богів / Пер. з латин. Володимир Литвинов. Київ: Основи, 1998. С. 29–154.
4. Афоризми: Велика книга мудрості / Упоряд. О.О. Мінько. Київ: KM Publishing, 2012. 768 с.
5. Рогович М. На варті держави і закону. Ціцерон, Марк Тулій. Про державу. Про закони. Про природу богів / Пер. з латин. Володимир Литвинов. Київ: Основи, 1998. С. 5–28.
6. Цицерон. Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. Київ: Дух і Літера, 2000. С. 446–447.

MARCUS TULLIUS CICERO: SOME TOUCHES TO THE CONCEPT OF THE STATE

Oleksandr Sulimenko

Polissia National University,

Faculty of Law, Public Management and National Security,

Department of Social Sciences

Staryi boulevard, 7, 10008, Zhytomyr, Ukraine

The article deals with the problem of the State as interpreted by the prominent citizen of Ancient Rome, politician, orator, statesman, philosopher, political thinker Marcus Tullius Cicero. The analysis is based on the example of his famous work "On the State". The author's methodology in building the theoretical construction of the State as the most important body for managing the joint activities of people in a certain territory is traced. In particular, the author cites Cicero's statement on the issue of the organic relationship between human nature and the State as a matter of the people. Namely, the State is interpreted by the ancient Roman thinker and politician as a logical continuation of human nature, in which the best human virtues are of necessity put into practice in state and public affairs in order to achieve the main goal of people's common life – the good of the people. Attention is focused on Cicero's unconditional belief that nature has endowed the human race with such a great desire to do good and such a great inclination to serve the common good that this force outweighed all the delights of pleasure and leisure. And this is exactly what allows the ancient Roman thinker to imagine the state as an unconditional good for any human community.

The main forms of state government – tsarist, aristocratic (power of the optimists) and democratic – are consistently covered, proposed by scholars as the most common in history. The advantages and disadvantages of each of them are revealed. The author provides the justification of the ancient Roman thinker that none of the forms of government analysed by him can be considered ideal, since they are not able to ensure the highest good of the people. The author emphasises Cicero's conclusion that the best form of government is the fourth – mixed. Its main advantages are highlighted.

The author's conclusion is that the concept of the State of Cicero is the result not only of the intellectual reflections of the scientist, but also of the historical conditions of the gradual decline of the republican form of government, which occurred in the life and work of Marcus Tullius Cicero.

Key words: Marcus Tullius Cicero, human nature, human virtues, state, good of the people, royal state, aristocratic state (power of the optimals), democratic state, mixed state.